

Lidia Michalska-Bracha (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Obchody rocznic powstania styczniowego w Kielcach w XIX-XX wieku (do 1939 roku)¹

Problematyka obchodów rocznic powstania styczniowego w Kielcach w XIX wieku, w latach I wojny światowej oraz w okresie II Rzeczypospolitej, wzbudzała jak dotąd liczne zainteresowania badawcze historyków i tym samym znalazła odzwierciedlenie w dotychczasowej literaturze przedmiotu². Niemniej z perspektywy 150. rocznicy powstania styczniowego wymaga podsumowującego omówienia i sformułowania szeregu uwag o charakterze uogólniającym.

Tradycja powstania styczniowego, pamięć o bohaterach, miejscach bitew i potyczek kształtowała się w długotrwałym procesie uwarunkowanym sytuacją polityczną. Jest oczywiste, że stała się trwałym elementem tożsamości narodowej społeczeństwa. W okresie XIX stulecia, w warunkach politycznych zaboru rosyjskiego, pamięć zbiorowa powstania styczniowego przybrała charakter szczególny, a mianowicie w większym stopniu pamięci skrywanej w domowym zaciszu, legendy Stycznia 1863 roku kultywowanej w przestrzeni rodzinnego domu, w zamkniętej przestrzeni kościołów oraz w swoistej patriotycznej obyczajowości³.

Pamięć powstania styczniowego w XIX-wiecznych Kielcach nie odbiegała w zasadniczy sposób od form i przejawów pamięci powstania 1863 r. kultywowanej w społecznościach lokalnych innych miast i miejscowości Królestwa Polskiego, a na jej kształcie w zdecydowanym stopniu zaważyły same wydarzenia, jakie rozgrywały się w Kielcach i w regionie świętokrzyskim, zarówno w latach 1863–1864, jak i w okresie przedpowstaniowych manifestacji patriotycznych oraz w czasach popowstaniowych represji carskich⁴. O żywej pamięci powstańczych wydarzeń wśród społeczności Kielc w XIX wieku świadczyły fundacje pamiątkowych krzyży, rocznicowe nabożeństwa, pamięć o poległych powstańcach wyrażana w dni zaduszne oraz skrzętnie

- 1 Pierwotna wersja tekstu została wygłoszona na konferencji naukowej *Z dziejów powstania styczniowego* w Kielcach, zorganizowanej przez Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego Księża Pallotyni na Karczówce, Archiwum Państwowe w Kielcach i Muzeum Historii Kielc w Kielcach, Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, która odbyła się 23 stycznia 2013 r. w klasztorze na Karczówce
- 2 A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie przeszłości. Z tradycji powstania styczniowego na Kielecczyźnie*, Kielce 1984; J. Kowalczyk, A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie przeszłości 1863-1864. Województwo świętokrzyskie*, Kielce 2003; Z. Sabat, *Pamiętki powstania styczniowego na terenie b. województw krakowskiego i sandomierskiego*, Kielce 1984; L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie zaborów*, Kielce 2003; też: „*Rocznice zawiedzionych nadziei*”. *Tradycja powstań narodowych w Kielcach w okresie Wielkiej Wojny (1915–1916)*, w: *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 49–66. Por. również: specjalne wydanie czasopisma: „*Świętokrzyskie. Środowisko. Dziedzictwo kulturowe. Edukacja regionalna*”, Kielce 22 stycznia 2013, które w całości poświęcone jest 150. rocznicy powstania styczniowego.
- 3 Szerzej zob: L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe...*, passim.
- 4 W. Caban, *Z dziejów powstania styczniowego w rejonie Gór Świętokrzyskich*, Warszawa – Kraków 1989, s. 24; tenże, *Manifestacje religijno-patriotyczne 1861 roku w miastach guberni radomskiej*, w: tegoż, *Powstanie styczniowe. Polacy i Rosjanie w XIX wieku*, Kielce 2011, s. 71–85; K. Urbański, *Kielce w okresie powstania styczniowego*, Kielce 1996; tenże, *Stosunek kielczan do demonstracji lat 1861–1862 i powstania styczniowego*, Kielce 2008.

przechowywane w domowym zaciszu przedmioty pamiątkowe z okresu powstania styczniowego.

W efekcie też przestrzeń kulturową Kielc wypełniły miejsca pamięci 1863 r., które na trwałe zapisały się w świadomości społeczności tego miasta, jako miejsca-symbolu związane z wydarzeniami powstania styczniowego. Można wspomnieć o kilku przykładach: klasztor na Karczówce – punkt koncentracji spiskowców; przestrzeń Wzgórza Zamkowego i kościoła katedralnego – miejsce patriotycznych nabożeństw z okresu przedpowstaniowych manifestacji; miejsce dawnego dworku Biechońskich przy ulicy Dużej, gdzie przed wybuchem powstania odbywały się narady z udziałem Mariana Langiewicza i Apolinarego Kurowskiego i wiele innych. Stały się one naturalnym źródłem późniejszych trwałych upamiętnień, jak „krzyż 1863 roku” na Karczówce ze stycznia 1916 r. czy krzyż poświęcony poległym powstańcom, ufundowany z inicjatywy kieleckiej drużyny skautowej na górze Brusznia w maju 1917 r.⁵ Krzyże drewniane o surowej formie, często z intencyjnym napisem upamiętniającym powstanie 1863 roku i poległych powstańców oraz z cierniową koroną, stały się w okresie Wielkiej Wojny trwałym elementem tradycji styczniowej nie tylko na terenie Kielc czy regionu świętokrzyskiego. Rysunek takiego krzyża dębowego, wraz z wymiarami, opublikowano na łamach lubelskiej „Polski Ludowej” w styczniu 1916 r. Miał on służyć jako wzorzec do wykorzystywania podczas rocznic jako formy upamiętniania powstania styczniowego⁶.

W kultywowaniu pamięci Stycznia 1863 r. prawdziwym przełomem i wyraźną cezurą była I wojna światowa, a w szczególności publiczne obchody rocznic powstania styczniowego z lat 1916–1918. Kolejne rocznice Stycznia 1863 r. wpisywały się w sposób naturalny w kształtującą się wówczas legendę Legionów Polskich i stały się jej trwałym elementem, charakterystycznym również dla społeczności Kielc. Udział mieszkańców Kielc w uroczystościach rocznicowych uwarunkowany był wieloma czynnikami natury politycznej. Uzależniony był od stanu świadomości narodowej i politycznego zaangażowania, ale także od wyrażanego stanowiska wobec środowisk niepodległościowych, Legionów Polskich, Naczelnego Komitetu Narodowego, Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, które znajdowały się w tym czasie wśród inicjatorów i organizatorów styczniowych obchodów rocznicowych⁷. Co istotne, rocznice Stycznia 1863 r. wkomponowały się w sposób naturalny w kształtującą się już wówczas tradycję legionową. Treści powstańcze wykorzystywane w działalności agitacyjnej Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN) odgrywały w konsekwencji dość ważną rolę w propagowaniu niepodległościowych nastrojów społeczeństwa polskiego⁸. Podobnie rzecz się miała w przypadku kolejnych rocznic stracenia członków powstańczego Rządu Narodowego na stokach warszawskiej Cytadeli w dniu 5 sierpnia 1864 r., które stały się okazją do wyrażania nastrojów poparcia dla legionowego czynu z lat 1914–1918. Nawiązywanie do powstania styczniowego jako legitymizacji dla legionowego ruchu widoczne było m.in. podczas rocznicy przekroczenia granicy Królestwa Polskiego przez I Kompanię Kadrową, którą obchodzono w Kielcach w dniu 6 sierpnia 1915 r.⁹ Na te kwestie zwracano również uwagę w ówczesnej publicystyce politycznej. Tendencje te wyrażała niejednokrotnie

5 *Krzyże powstańcze w Kielcach*, „Gazeta Kielecka” 1916, nr 15 z 20 stycznia; „Ziemia Kielecka” 1917, nr 22 z 2 czerwca; J. Kowalczyk, A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie przeszłości...*, passim.

6 „Polska Ludowa” 1916, nr 9.

7 „Ziemia Kielecka” 1915, nr 1 z 20 października; Archiwum Państwowe w Krakowie, Naczelny Komitet Narodowy (APKr., NKN), sygn. 328, k. 75.

8 J. Szarkowa, *Obchody rocznic narodowych w działalności propagandowej Naczelnego Komitetu Narodowego (1914–1917)*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1994, R. 39, s. 181–195.

9 APKr., NKN, sygn. 328, k. 74: *Odezwa Rocznicza wkroczenia do Królestwa Polskiego*, Kielce 6 sierpnia 1915 r.; *Druga Rocznicza*, „Ziemia Kielecka” 1916, nr 32 z 5 sierpnia.

uwypuklana w prasowych komentarzach ciągłość i więź ideowa pokolenia 1863 r. oraz generacji Legionów Polskich, co m.in. podkreślano na łamach „Ziemi Kieleckiej”, tygodnika Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej¹⁰.

W okresie Wielkiej Wojny do najbardziej znaczących obchodów rocznicy Stycznia 1863 r. doszło w 1916 r. Przypadająca wówczas 53. rocznica powstania styczniowego przeobraziła się w publiczną manifestację patriotycznych nastrojów mieszkańców Kielc. Obchody te wpłynęły w sposób znaczący na ostateczny kształt styczniowej tradycji w Kielcach. Świadczył o tym zarówno udział mieszkańców miasta w Komitecie Obywatelskim organizującym uroczystości styczniowe, jak i rozbudowany program obchodów i trwale upamiętnienia miejsc związanych z wydarzeniami z okresu powstania 1863 r. (m.in. fundacja krzyża pamiątkowego na Karczówce)¹¹.

Wśród organizatorów rocznicowych obchodów znajdowali się licznie skupieni w tymczasowym Komitecie Obywatelskim przedstawiciele środowisk niepodległościowych: Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, Biura Werbunkowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej, Polskiej Partii Socjalistycznej¹². Wśród zaangażowanych w przygotowaniach rocznicowych źródła archiwalne wymieniają Juliusza Ulrycha, oficera werbunkowego NKN, ale także przedstawicieli lokalnej społeczności, władz miasta oraz samych uczestników powstania styczniowego¹³.

W relacjach z obchodów rocznicowych zwracano uwagę na obecność w mieście patriotycznej emblematyki i dekoracji oraz na znaczący udział kielczan w rocznicowych uroczystościach, m.in. w poświęceniu „krzyża 1863 roku” na Karczówce, w uczczeniu mogił powstańczych i legionowych na kieleckim cmentarzu oraz w wykładach okolicznościowych poświęconych tematyce powstańczej, wygłoszonych przez wspomnianego już wyżej Juliusza Ulrycha, Karola Wodzinowskiego – działacza Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej oraz Wacława Tokarza – znanego już wówczas historyka wojskowości i legionisty¹⁴.

Rocznica ta zapisała się również na trwale w historii kieleckiego muzealnictwa inicjatywą zorganizowania w Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego pierwszej w mieście wystawy pamiątek powstańczych, o co zabiegał kustosz kieleckiego muzeum

10 Muzeum Narodowe w Kielcach (MNKi), sygn. H/2034; „Ziemia Kielecka” 1916, nr 4 z 22 stycznia; nr 5 z 29 stycznia.

11 MNKi, sygn. H/2034; APKr., NKN, sygn. 328, k. 113–117; „Gazeta Kielecka” 1916, nr 16 z 21 stycznia; nr 18 z 23 stycznia; nr 19 z 25 stycznia; nr 21 z 27 stycznia; „Ziemia Kielecka” 1916 nr 13 z 25 marca; L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe...*, passim; A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie przeszłości...*, s. 55–56.

12 MNKi, sygn. H/2034: M. Kozłowicz, Stefan Artwiński, Brzeźnicki, Józef Buszkowski, E. Ciechoński, J. Chudzik, Antoni Krygier, S. Chodnikiewicz, Roman Cichocki, H. Dąbrowski, Emilia Daszewska, A. Erlichman, E. Fankanowski, Józef Filipkowski, Wanda Filipkowska, Godek, Lucjusz Hetman, Jan Hönigman, M. Jagniątkowski, H. Jakubowski, J. Jankowski, W. Kalinowski, M. Kasprzycka, Roman Kozłowski, Aleksander Kossuth, Lucyna Kozłowska, Helena Kozłowska, Tomasz Kostuch, ks. Kowalewski, L. Krupski, Maria Krzyżanowska, Zygmunt Koterski-Spalski, Kazimiera Grunertówna, Stanisław Frycz, Cz.L. Czaplicki, M. Dygalski, Bolesław Markowski, Z. Dobrowolski, M. Majewski, P. Michałowski, W. Morawiecki, S. Michalski, Mroziński, Franciszek Loeffler, L. Malik, ks. Noszczyk, A. Nowicki, M. Popławska, Ptarzyński, J. Król, S. Rutkiewicz, A. Siedlecki, K. Smoliński, Z. Skowerski, Stanisław Skomorowski, M. Stachurski, J. Szydłowski, Z. Świerczewski, Karol Tomeczyk, Tadeusz Szeller, Juliusz Ulrych, A. Walocha, Władysław Witkowski, Gabriel Witkiewicz, M. Wrzeński, P. Wiślicki, M. Witecki, M. Wodzinowska, ks. S. Zapałowski, Emilia Znojkiwiczowa, A. Suliga, Wincenty Gąsiorowski, Jan Gacek, Walenty Zagrodzki, Aleksander Zatorski, Antoni Kurkowski, Stanisław Siemiński.

13 APKr., NKN, sygn., 328, k. 114.

14 „Gazeta Kielecka” 1916, nr 16 z 21 stycznia; nr 18 z 23 stycznia; nr 19 z 25 stycznia; nr 21 z 27 stycznia; „Ziemia Kielecka” 1916, nr 3 z 15 stycznia.

i weteran 1863 r., Szymon Tadeusz Włoszek oraz Emilia Daszewska, działaczka Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego¹⁵.

Dość istotnym czynnikiem, który wpłynął na kształt styczniowej pamięci kielczan był z pewnością stosunek kieleckiego duchowieństwa do kolejnych obchodów rocznic powstania styczniowego z lat 1913–1917, wyrażony stanowiskiem biskupa Augustyna Łosińskiego, znanego przeciwnika idei socjalistycznych i krytyka ruchu legionowego¹⁶. Z zakazami odprawiania rocznicowych nabożeństw występował Łosiński jeszcze w 1913 r., w związku z pięćdziesięcioleciem powstania styczniowego. Kolejne rocznice z lat 1916–1917 potwierdziły tylko negatywny stosunek biskupa wobec organizatorów styczniowych uroczystości i prowadzonej przez nich politycznej agitacji podczas obchodów¹⁷. Biskup Łosiński zakazywał w konsekwencji odprawiania wszelkich nabożeństw żałobnych, którym można by przypisać cechy polityczno-narodowe, organizowania procesji o takim charakterze oraz poświęcania sztandarów legionowych w myśl przekonania, że okres wojny nie jest odpowiedni do manifestowania i propagowania jakichkolwiek nastrojów narodowo-politycznych¹⁸.

I wojna światowa utrwaliła określony rytuał rocznicowy związany z wydarzeniami powstania styczniowego i na trwałe wpisała powstanie 1863 roku w kalendarzu rocznic historycznych kultywowanych przez środowiska legionowe. Co istotne, na tych podstawach kształtowała się następnie pamięć powstania styczniowego w okresie II Rzeczypospolitej. W latach 1918–1939 stworzono z jednej strony prawne podstawy dla opieki nad żyjącymi weteranami powstania styczniowego – „żywymi pomnikami bohaterstwa 1863 roku”, z drugiej strony natomiast rozwinęły się instytucjonalne formy pamięci Stycznia 1863 r., a tym samym trwałe elementy pamięci kulturowej¹⁹. Podkreślenia jednak wymaga fakt, że w równym stopniu o charakterze tradycji styczniowej w latach 1918–1939 zadecydował zespół czynników ukształtowanych jeszcze w okresie zaborów oraz w czasie I wojny światowej.

W pewien sposób ramy dla rozwijającej się w okresie II Rzeczypospolitej pamięci Stycznia 1863 r. wyznaczał w sensie symbolicznym i materialnym rozkaz Józefa Piłsudskiego, wydany 21 stycznia 1919 r. w pierwszą w odrodzonej Rzeczypospolitej rocznicę powstania styczniowego. Wypowiedziane wówczas przez Piłsudskiego słowa: „Dla nas żołnierzy wolnej Polski, powstańcy 1863 r. są i pozostaną ostatnimi żołnierzami Polski, walczącej o swą swobodę, pozostaną wzorem wielu cnót żołnierskich, które naśladować będziemy”, stały się wymownym świadectwem potwierdzającym znaczenie dziedzictwa 1863 roku w polityce państwowej II Rzeczypospolitej. Rozkazem tym Piłsudski zaliczył byłych uczestników powstania styczniowego do szeregów Wojska Polskiego i nadał im prawa weteranów²⁰. W konsekwencji też przyznano powstańcom stałą pensję na mocy Ustawy z 2 sierpnia 1919 r. (z późniejszymi poprawkami z lat 1919–1922); stopnie i prawa oficerskie Ustawą z 18 grudnia 1919 r., prawo do munduru i do zaszczytnych

15 „Ziemia Kielecka” 1915, nr 9 z 18 grudnia.

16 L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe...*, passim.

17 Archiwum Diecezjalne w Kielcach (ADK), Akta konsystorskie, sygn. B I-8/1, k. 347, 385; APKr, NKN, sygn. 328, k. 60, 74, 75, 49; tamże, sygn. 123, k. 125–127; M. Przeniosło, *Akcja werbunkowa do Legionów Polskich na Kielecczyźnie 1915–1916, w: Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne*, t. 1, red. K. Bracha, S. Wiech, Kielce 2000, s. 211; L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe...*, passim.

18 ADK, Akta Konsystorskie, sygn. BI-8/11, nlb., List biskupa Augustyna Łosińskiego, Kielce, 7 lipca 1915 r.

19 K. Dunin-Wąsowicz, *Kult tradycji i opieka nad weteranami powstania 1863 roku w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczny” 1991, t. 82, z. 2; L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe...*, passim.

20 J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. V, red. K. Świtalski, Warszawa 1937 (reprint Warszawa 1990), s. 52; *Dekret w sprawie weteranów 63 r.*, „Gazeta Kielecka” 1919, nr 18 z 23 stycznia.

odznaczeń: Krzyża *Virtuti Militari*, Krzyża Walecznych, Orderu Odrodzenia Polski, Krzyża i Medalu Niepodległości²¹.

Tuż po odzyskaniu niepodległości dość istotnym problemem wymagającym pilnego załatwienia okazała się sprawa weryfikacji i rejestracji żyjących uczestników powstania styczniowego. Czynności takie podjęła m.in. Komisja Kwalifikacyjna przy Ministerstwie Spraw Wojskowych, która do sporządzenia ewidencji weteranów 1863 r. i przeprowadzenia ich weryfikacji przystąpiła niemal bezpośrednio po Ustawie z 2 sierpnia 1919 r. Komisja Kwalifikacyjna rozpoczęła swoją działalność 17 grudnia 1919 r. Po dwutygodniowym okresie prowadzonej ewidencji prawa weteranów przyznano ponad 1000 uczestników powstania styczniowego. Do końca 1920 r. Komisja rozpatrzyła około 3000 podań powstańców. Pierwszy *Imienny wykaz Weteranów Powstań narodowych 1831, 1848 i 1861 roku*, opublikowany w Dodatku do Dziennika Personalnego nr 10 Ministerstwa Spraw Wojskowych, obejmował nazwiska 2712 powstańców. Kolejne wykazy weteranów 1863 roku drukowano także na łamach *Roczników Oficerskich*²². Według rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych w spisach weteranów uwzględniać miano dane biograficzne dotyczące udziału w bitwach z okresu 1863–64 r., informacje o przynależności do oddziałów powstańczych oraz deklaracje i zaświadczenia o aktualnym stanie majątkowym. Jest oczywiste, że procedurze weryfikacji oraz akcji sporządzania rejestrów uczestników powstania styczniowego podlegali na takich samych prawach weterani 1863 r., którzy mieszkali w tym czasie w Kielcach i w regionie. Informacje na ten temat przede wszystkim propagowała ówczesna prasa codzienna. Na łamach „Gazety Kieleckiej” jeszcze w styczniu 1919 r. ukazywały się wezwania do sporządzania ewidencji weteranów²³. Takie rejestry prowadzili też wójtowie gmin²⁴.

Ponadto wykazy weteranów 1863 r. prowadziły także stowarzyszenia weteranów powstania styczniowego, które rozwijały działalność na terenie II Rzeczypospolitej, ale swoim rodowodem sięgały jeszcze okresu I wojny światowej, jak miało to miejsce m.in. w przypadku utworzonego w 1916 r. „Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863 r.” w Radomiu, „Komitetu Wsparć Weteranów 1863 r.” w Lublinie oraz „Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863 r.” w Warszawie²⁵. Podobnie rzecz się miała w przypadku kieleckiego środowiska weteranów powstania styczniowego. Pod względem organizacyjnym środowisko to podejmowało próby powołania stowarzyszenia w tym samym czasie co radomscy czy lubelscy weterani 1863 r. W Kielcach, jeszcze podczas obchodów rocznicy powstania styczniowego w 1916 r. podjęto inicjatywę sporządzenia rejestru weteranów. W aktach Komitetu Obywatelskiego, który organizował wówczas uroczystości rocznicowe, zachowała się adnotacja o 27 zaproszonych na uroczystości uczestnikach powstania styczniowego: Kacper Borzęcki, Antoni Bonikowski, Kazimierz Frycz, Eugeniusz Górkiewicz, Andrzej Jakóbkiewicz, M. Jarzęcki, Bolesław Kołtoński, K. Krupski, Bronisław

21 „Dziennik Praw RP” 1919, nr 65, poz. 397; 1920, nr 2, poz. 4; 1927, nr 88, poz. 791; „Dziennik Ustaw RP” 1938, nr 25, poz. 221; A.E. Markert, *Gloria Victis. Tradycje Powstania Styczniowego w Drugiej Rzeczypospolitej*, Pruszków 2004, s. 34–40.

22 *Weterani 1863 roku – w 60 rocznicę*, Warszawa 1923, s. 67–80.

23 „Gazeta Kielecka”, 1919, nr 18 z 23 stycznia.

24 Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Akta Gminy Bodzentyn, sygn. 2468, nlb.

25 J.A.S. [J.A. Świącicki], *Stowarzyszenia Weteranów 1863–4 r.*, w: *Weterani 1863 roku – w 60 rocznicę*, Warszawa 1923, s. 33–35; *Żywe Pomniki Bohaterstwa. Ostatni z 1863 Roku*, Warszawa 1933; L. Michalska-Bracha, *Stowarzyszenie Wzajemnej pomocy Uczestników Powstania 1863 r. w Radomiu w pierwszych latach II Rzeczypospolitej (1918–1922)*, w: *Miedzy Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*, t. 5, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 161–181; A. Kaproń, *Komitet Wsparć Weteranów 1863 roku w Lublinie*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 1997/1998, vol. LII/LIII, s. 115–127; A.E. Markert, *Gloria Victis...*, s. 40–45.

Niesiołowski, Wincenty Pobocho, Arkadiusz Płoski, Wincenty Szartowski, Leopold Sarwiński, Sieklucki, Tadeusz Szymon Włoszek, Edward Zagrodzki, Zieliński (z adnotacją nieodnalezioną), Jan Ziemiński, Ambroży Skarżyński, Jan Rutkiewicz, Feliks Błaszczyński, J. Kotte, Roman Grabkowski, Karol Wójcicki, Romuald Jabłoński, Franciszek Grochowski, Kazimierz Wołczyk²⁶.

Również w początkowym okresie II Rzeczypospolitej można mówić o ponaddwudziestoosobowej grupie weteranów 1863 r. żyjących w Kielcach. Podczas obchodów 56. rocznicy powstania styczniowego kieleccy weterani wystosowali w dniu 23 stycznia 1919 r. telegram do Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego: „W 56-rocznicę zebrani w Kielcach w liczbie 25 weterani – powstańcy przesyłają hołd i wyrazy czci Naczelnikowi Państwa, który pierwszy podniósł myśl i hasło walk o Niepodległość Ojczyzny naszej i w czasie obecnej wojny światowej odrodził tradycję sławy oręża polskiego – służyć zawsze wolności i niepodległości Polski”²⁷. Pod telegramem podpisy złożyli następujący uczestnicy powstania styczniowego: Arkadiusz Płoski, Kazimierz Frycz, Bolesław Kołtoński, Edward Zagrodzki, Leopold Sarwiński, Julian Kotte, Andrzej Doboszyński, Władysław Frankiewicz, Kacper Borzęcki, Józef Żołądkowski, Konstanty Szelański, Ambroży Skarżyński, Jan Janiszewski, Roman Łukasiewicz, Tadeusz Szymon Włoszek, Andrzej Jakóbkiewicz, Romuald Jabłoński, Ignacy Siedlecki, Feliks Błaszczyński, Stanisław Piątkowski, Karol Polanowski, Stanisław Dygnarowicz, Adam Śliwiński, Adam Węglowski, Józef Wachla oraz płk Norwid, płk Wołowski, por. Lewicki i dwaj delegowani żołnierze.

Kieleccy uczestnicy powstania styczniowego wystosowali wówczas również list okolicznościowy do generała Olszewskiego, dowódcy Generalnego Okręgu, w którym nawiązywali do rozkazu Piłsudskiego o uznaniu ich za weteranów Wojska Polskiego, w czym upatrywali aktu ciągłości tradycji niepodległościowej i symbolicznego związku „zstępujących do grobu starych bojowników wolności z tymi, co tę wolność zdobyli”²⁸. Podkreślana w tym przesłaniu uczestników powstania swoista ciągłość ideowa pokolenia 1863 roku i generacji Legionów Polskich cechowała właściwie wszystkie kolejne rocznice styczniowe z okresu II Rzeczypospolitej. Pamięć powstania styczniowego stała się trwałym elementem polityki państwowej i ważnym czynnikiem w budowaniu ideowego zaplecza obozu piłsudczyńskiego. Kolejnym rocznicom powstania styczniowego chciano więc nadać szczególny charakter, a o dziedzictwie 1863 roku przypomniano także podczas obchodów rocznic legionowych i świąt niepodległości 11 Listopada²⁹.

Prowadzone spisy i ewidencje weteranów miały charakter płynny, już w 1919 r. „Gazeta Kielecka” donosiła o malejącej liczbie uczestników powstania w Kielcach. Tylko w ostatnich dniach lutego i na początku marca 1919 r. zmarło trzech weteranów: Marceli Dąbrowski z oddziału Langiewicza; Wincenty Pobocho z oddziału Bończy i Chmielińskiego; Roman Grabkowski z oddziału Nullo³⁰.

W okresie II Rzeczypospolitej obchody rocznic powstania styczniowego w Kielcach w niczym nie odbiegały od rocznicowego rytuału charakterystycznego dla tego typu uroczystości w innych miastach. Posiadały już od pierwszych uroczystości ze stycznia 1919 r. dość rozbudowaną formę i kilkudniowy program obchodów, ze stałymi punktami, takimi jak: nabożeństwo żałobne w kościele katedralnym lub garnizonowym przy udziale przedstawicieli Rady Miejskiej, sądownictwa, wojskowości oraz młodzieży szkolnej; uroczystość wojskowa na placu Panny Marii z udziałem weteranów 1863 r.; wieczorek deklamacyjno-muzyczny,

26 MNKi, sygn. H/2034.

27 „Gazeta Kielecka” 1919, nr 23 z 29 stycznia.

28 „Gazeta Kielecka” 1919, nr 41 z 19 lutego.

29 L. Michalska-Bracha, *Obchody rocznicy odzyskania niepodległości w Kielcach w okresie międzywojennym*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne”, red. M. Przeniosło, t. 10, 2010, s. 181–195.

30 „Gazeta Kielecka” 1919, nr 51 z 2 marca; nr 39 z 16 lutego; nr 40 z 18 lutego.

często organizowany w Teatrze Ludwika³¹. Znaczący udział w przygotowaniu kolejnych rocznic styczniowych mieli oficerowie i żołnierze stacjonujących w Kielcach pułków: 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów, 4 Pułku Piechoty Legionów oraz organizacje kombatanckie: Związek Legionistów Polskich oraz Związek Strzelecki³².

Rocznice stawały się też okazją do podejmowania kolejnych inicjatyw opieki i pomocy materialnej na rzecz weteranów. Podczas obchodów w styczniu 1921 r. tego typu działalność dobroczynną anonsowała „Gazeta Kielecka”, a same uroczystości połączono ze sprzedażą znaczka kwestowego oraz dobroczynną zabawą, z której dochód przeznaczono na pomoc dla potrzebujących weteranów 1863 r.³³ W kwietniu 1919 r. odbyło się uroczyste przedstawienie w Teatrze Corso na dochód weteranów 1863 r.³⁴ Opieką nad kieleckimi weteranami zajmowało się wówczas „Koło Patriotek Polek”. „Gazeta Kielecka” stale relacjonowała uchwalane akty prawne z lat 1919–1922 w sprawie przyjęcia weteranów 1863 roku w szeregi Wojska Polskiego, z prawem noszenia munduru w dni uroczyste i prawem do szaszczynnych odznaczeń, stałych pensji i deputatów. Podjęto też na łamach gazety wspomniany wyżej problem ewidencjonowania uczestników powstania styczniowego przez Ministerstwo Spraw Wojskowych³⁵. Już w maju 1919 r. Arkadiusz Płoski wzywał za pośrednictwem „Gazety Kieleckiej” wszystkich weteranów 1863 r. zamieszkałych na ziemi kieleckiej do wypełniania deklaracji dotyczących ich szlaku bojowego, udziału w bitwach i potyczkach oraz stanu majątkowego. Do deklaracji wymagano załączenia zaświadczenia wójta gminy lub prezydenta miasta o stanie posiadania przez weterana majątku ruchomego i nieruchomego³⁶.

Delegacje ze stowarzyszeń weteranów 1863 r. z całego kraju jeszcze w lutym 1920 r. udały się do Belwederu z podziękowaniami dla Piłsudskiego za okazaną dotychczas pomoc dla powstańców. Nie w każdym jednak przypadku była ona wystarczająca. W Kielcach prowadzone akcje pomocy w latach 1921–1922, m.in. w postaci przyznawanych deputatów żywnościowych z magazynów Wojskowego Urzędu Gospodarczego, nie w pełni zaspokajały zapotrzebowanie. Jeszcze w lipcu 1922 r. prasa kielecka donosiła o trudnościach w zabezpieczaniu materialnym weteranów. Od maja do lipca 1922 r. pozostawali oni bez deputatów żywnościowych od wojska³⁷. Sytuacja materialna weteranów była trudna, skoro w 1923 r. ogólnopolska prasa donosiła, że weterani 1863 roku pozostają w ciężkim położeniu materialnym. Stąd też pojawiła się propozycja o potrącaniu każdemu oficerowi służby czynnej 3% z comiesięcznych poborów na gażę dla weteranów³⁸.

Podobnie jak w całej Polsce, tak również w Kielcach okresu międzywojennego do najbardziej rozbudowanych obchodów rocznicy styczniowej doszło przede wszystkim w 1923, w 1933 i w 1938 r., a więc w przypadku rocznic okrągłych o największym społecznym rezonansie. Oprócz tego ważne okazały się rocznice z pierwszych lat II Rzeczypospolitej 1919–1922, kiedy kształtował się prawny system opieki nad weteranami 1863 r., a dzień 22 stycznia 1920 r. okrzyknięty został w prasie codziennej „dniem Wskrzeszenia Orderu Virtuti Militari” lub „dniem Virtuti Militari”³⁹.

31 Tamże, nr 19 z 24 stycznia; nr 16 z 21 stycznia.

32 Tamże 1923, nr 1 z 7 stycznia; nr 3 z 21 stycznia; nr 5 z 4 lutego; 1927, nr 8 z 27 stycznia; nr 11 z 6 lutego.

33 Tamże 1921, nr 13 z 19 stycznia; nr 15 z 21 stycznia; nr 16 z 23 stycznia.

34 Tamże 1919, nr 79 z 5 kwietnia; nr 83 z 10 kwietnia.

35 Tamże, nr 18 z 23 stycznia.

36 Tamże, nr 103 z 7 maja.

37 Tamże 1921, nr 27 z 10 kwietnia; 1922, nr 18 z 9 lipca.

38 „Polska Zbrojna” 1923, nr 22 z 23 stycznia.

39 „Kurier Warszawski”, 1920, nr 17 z 20 stycznia.

Niektóre z obchodów zapisały się szczególnymi trwałymi upamiętnieniami, jak m.in. 70. rocznica powstania styczniowego w 1933 r., która upłynęła zarówno w Kielcach, jak i w całym kraju pod znakiem nadawanych weteranom pamiątkowych Krzyży 70-lecia powstania⁴⁰.

Obchody Stycznia 1863 r. zamykają dwie ostatnie rocznice z lat 1938–1939⁴¹. Z pewnością do najbardziej rozbudowanych pod względem programu uroczystości należała 75. rocznica powstania styczniowego, o utrwalonym już rytuale rocznicowym. W programie nie zabrakło stałych punktów obchodu takich, jak przewidziana na 22 stycznia 1838 r. akademicka inscenizacja bojów o niepodległość, recytacje w sali Teatru Polskiego, a następnie przemarsz weteranów i uczestników uroczystości na Karczówkę, ulicami Sienkiewicza, Focha oraz al. Karczówkowską, gdzie przed pomnikiem powstańców obok klasztoru nastąpiło złożenie hołdu przez społeczeństwo pamięci 1863 roku i zapalenie ognisk. Utrwaloną formę posiadał też Komitet Obywatelski, organizujący kieleckie uroczystości pod przewodnictwem ówczesnego wiceprezydenta miasta Bronisława Dorobczyńskiego. Organizatorami, a zarazem członkami Komitetu byli przede wszystkim przedstawiciele władz miasta, ale także członkowie Związku Strzeleckiego i Zarządu Powiatowego Federacji Związku Obrońców Ojczyzny⁴².

Integralną częścią styczniowej tradycji w latach 20–30. XX stulecia była działalność na rzecz prowadzenia rejestru mogił powstańców 1863 roku oraz opieki nad miejscami pochówków weteranów. W Kielcach działalność taką prowadziło Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów, którego kielecki oddział powołano w 1935 r. z prezesem ks. ppłk. Stanisławem Cieślińskim, oraz wojewódzki konserwator zabytków Aleksander Oleś, a także Dyrekcja Robót Publicznych Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego⁴³.

40 *Żywe Pomniki Bohaterstwa...*, passim; A.E. Markert, *Gloria Victis...*, passim.

41 APK, AMK, sygn. 2295, Akta obywatelskiego komitetu obchodów narodowych.

42 Tamże.

43 MNKi, sygn. H/2380; APK, Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 17481, nlb; *Pomniki bojowników o niepodległość 1794–1863*, oprac. H. Mościcki, Warszawa 1929.

Lidia Michalska-Bracha (The Jan Kochanowski University in Kielce)
*** brak tłumaczenia tytułu**

Events that took place during the January Uprising have been commemorated in a significant way and have been permanently remembered by Kielce residents of the nineteenth century. It is reflected in memorial crosses, services commemorating the January Uprising outbreak, memory of the insurgents who were killed and executed, memorial objects protected with loving care by Kielce citizens, and documents from 1861-1864. In cultivating the memory of January 1863 the First World War was a real turning point and in particular public commemoration of the January Uprising held in 1916 to 1918. The most significant event took place in Kielce in 1916 to commemorate the 53th anniversary of the January Uprising. It transformed into a public manifestation of Kielce residents' patriotic feelings. The main organizers of anniversary ceremonies were representatives of independence circles: Women's League of War Emergency Service, Recruitment Office of the Principal National Committee, Regional Council of Kielce District, Polish Socialist Party, and members of Polish Legions. During the Second Polish Republic period the most significant commemoration events took place in Kielce in 1919, 1923, 1933 and 1938, so in particular in the case of 'round' anniversaries which had the largest social resonance. An integral part of the tradition of the January Uprising in the 20s and 30s of the twentieth century was to take care of veterans of January 1863 by state institutions. In the first few years after Poland had regained its independence, in Kielce alone there were more than 20 January Uprising veterans known by their first names and surnames. What also played an important role in keeping January 1863 in memory was registration and maintenance of veterans' burial places which was conducted in Kielce by The Society of Heroes Tombs Maintenance, provincial conservator and Public Works Department.